

הרב יובל שרלו

איש אשר רוח בו – הרב יהונתן זאקס

דמותו של שלמה המלך ע"ה מהווה שורש נרחב ועמוק לעיסוק בסוגיות רוחניות רבות. אהבת ה' שהתבטאה בדבריו לקב"ה ובכתובת שיר השירים שהוא קודש קודשים, פותחת שערים לעסוק ביחס שבין האהבות המגוונות בעולמו של האדם ובדרכי ההתקשרות בריבונו של עולם; בקשתו מריבונו של עולם, "ונתת לעבדך לב שמע, לשפט את עמך, להבין בין טוב לרע, כי מי יוכל לשפט את עמך הכבד הזה" מפלסת את דרכו של דורש א-לוהים לצדק ולמשפט; משפט שתי הנשים הזונות מעשיר את הדיון בפסקי דין המבוססים על חכמת הדין ותבונתו; בניין בית המקדש ותפילתו ביום ההקמה מהווים מפתח למקומו של המקדש בעולמו, ולדיוני הרמב"ם והרמב"ן לגבי מקומה של התפילה בתרי"ג מצווה ועוד ועוד. אחת הסוגיות היסודיות שאנו למדים מדמותו היא המגע הרחב של שלמה המלך ע"ה עם העולם – בין במובן האנושי, דרך העמים השונים, חירם מלך צור, מלכת שבא וכדו', ובין בשליטתו בעולם החידות והמשלים והחכמה הכללית שבעולם, וכמובן – ספר משלי של החכם מכל אדם.

הלומד את ספר מלכים רואה לנגד עיניו חלוקה בולטת מאוד ביחס לשתי תקופות בחייו. הנביא מציין כבר בתחילת פרק ג' את נישואיו לבת פרעה מלך מצרים: "ויתחתן שלמה את פרעה מלך מצרים, ויקח את בת פרעה, ויביאה אל עיר דוד עד כלתו לבנות את ביתו ואת בית ה' ואת חומת ירושלם סביב". בולטת העובדה כי אין אנו מוצאים בדברי הנבואה רמז לדברי ביקורת או שלילת נישואין אלה; הם מוזכרים שוב בתהליך בניין בית המקדש: "וביתו אשר ישב שם חצר האחרת מבית לאולם כמעשה הזה היה, ובית יעשה לבת פרעה אשר לקח שלמה כאולם הזה" (שם ז, ח), וגם שם הדברים נראים טבעיים לחלוטין כחלק ממבצע הבניין הגדול. לעומת זאת, בתחילת פרק יא אנו מוצאים שפה אחרת לגמרי בדברי הנבואה: "והמלך שלמה אהב נשים נכריות רבות ואת בת פרעה מואביות עמניות אדמית צדנית חתית... ויטו נשיו את לבו. ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו אחרי אלהים אחרים ולא היה לבבו שלם עם ה' א-להיו כלבב דויד אביו".

נחלקו גדולי ישראל בתלמוד הירושלמי האם לשם שמיים נתכוון או לשם עבירה נתכוון: "וכתיב והמלך שלמה אהב נשים נוכריות - ר"ש בן יוחי אמר: אהב ממש לזנות, חנניה בן אחי ר' יהושע אומר: על שם לא תתחתן בס, ר' יוסי אומר:

למושכן לדברי תורה ולקרבת תחת כנפי השכינה" (ירושלמי סנהדרין יג ע"א). בדרכו העקרונית של המהר"ל מפראג במקומות רבים, שלימד כי דעות חלוקות בדברי חכמים הן היבטים שונים של האמת הגדולה, ניתן לקרוא את דברי חז"ל גם יחד. אפשר שמדובר על שני שלבים בחייו: בחלק הראשון כוונתו לשם שמיים הצליחה, ובחלק האחרון של חייו – נשיו היטו את לבבו. ואכן, דברי חז"ל רבים מלמדים על כך שגדלותו העצומה של שלמה היא זו שבאופן פרדוכסלי הכריעה אותו בסופו של דבר.

אנו למדים מכך שרוחב היריעה שהלך בו שלמה המלך עשוי להוביל לשני כיוונים מנוגדים. כאשר צדיקים ילכו בם – הוא מעשיר בעושר נרחב את עולמו הרוחני של האדם. הרוחב הזה מפגיש אותו עם כלל מכמני החיים והבריאה האלוהית המלאה; עם תרבויות עשירות, כמו מלכת שבא וחירם מלך צר; עם חידות ומשלים; עם הברכה הנמצאת בעושר העצום, עם היכולת העצומה והעושר הגדול. מאידך גיסא, סכנה גדולה טמונה בו. הכתוב מלמד על סכנות אלה במקומות רבים, למן סכנותיה של ארץ ישראל: "פן תאכל ושבעת ובתים טבים תבנה וישבת. ובקרך וצאנך ירבין, וכסף וזהב ירבה לך, וכל אשר לך ירבה. ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך המוציאך מארץ מצרים מבית עבדים" (דברים ה, יב-יד), ובין כאשר מדובר בעושר כללי: "יש רעה חולה ראיתי תחת השמש עשר שמור לבעליו לרעתו" (קהלת ה, יב). ועל כן חכמים לימדו אותנו דרך דמותו של שלמה גם את השגב הגדול וגם את חובת הזהירות, ההגבלה והאחריות.

בתולדות ישראל חזינו בשתי התנועות. אלה שנפלו מתוך ההיפתחות לכלל התרבויות השונות או שתלמידיהם שתו את מימיהם בצורה מעוותת והתרחקו. בין אלה שראו עצמם כממשיכי הרמב"ם היו שהתרחקו מאוד, ועליהם יצא קצפו של הרשב"א בחרם המפורסם; משה מנדלסון שבוודאי סבר שכך יש ללכת, ואפשר שכוונתו הייתה לטובה, והוא אף מצוטט אצל גדולי ישראל בתקופתו – חשף לנגד עינינו את הנפילה הגדולה שדרך כזו עלולה להביא. מאידך גיסא, אנו מוצאים רבים שהלכו בדרך אחרת, בעיקר בתקופת ראשוני ספרד, חכמי איטליה, רש"ר הירש ותלמידיו שנפתחו לעולם הרחב, קיימו עימו משא ומתן, העשירו את עולמה של תורה מהמפגש הזה ולא נפלו בסכנותיו.

האם ניתן למצוא מפתח שיאפשר לברר מתי נכון לאדם ללכת בדרך זו ומתי עליו להתרחק? סוגיה זו עצמה נתונה במחלוקת גדולה לאורך הדורות כולם. הרב קוק טען כי זה היה מוקד ההבדל שבין יהודה ויוסף בני יעקב; סביר להניח שבעולמם של תנאים היה הבדל בין דרכו של רבי יהודה הנשיא ובין בן עזאי; המחלוקת

הגדולה שכבר הוזכרה בין חכמי פרובאנס לבין הרשב"א, ועוד ועוד. לעתים התשובה ניתנת רק בדיעבד, ואפשר שמאוחר מידי. ברם, ניתן לסמן כמה סימנים עקרוניים: עד כמה הנאמנות להלכה במובן של מימושה המלא מהווה בסיס; האם התנועה היא תנועה של אימוץ תרבויות זרות או של התברכות מהן, העמדת התורה בראש, ולא זו בלבד אלא גם מאבק נגדן בחלק מהתחומים; האם מדובר בניסיון אפולוגטי, שלעתים הוא אף פתטי, להוכיח שמה שאומרים אומות העולם למעשה כבר כתוב בתורה, או שמדובר ברכישת כלים המאפשרים לחשוף את הבשורה הגדולה שיש בתורה עצמה. בעולם הרוח קשה כמובן לסמן מדדים חדים וברורים, אולם ניכרים דברי אמת.

הרב יהונתן זקס זכר צדיק לברכה הלך בדרך זו. שורשיו היו נטועים בתורה. בראש ובראשונה הוא היה רב ופעל כרב בחוליה בשלשלת מקבלי התורה ומוסריה, ובנאמנות לשמירת מצוותיה. הוא ראה את עצמו קשור לרבותיו, ודמותו של הרבי השביעי מחב"ד עיצבה את החלטותיו; הוא היה דורש טוב לעמו, מתייצב על במות העולם כדי להילחם את מלחמותיו, קשור לארץ ישראל ולמדינת ישראל. הוא הקדיש חלק גדול מחייו לאחריות לכלל ישראל, ובעיקר אל מול ההתבוללות והנטישה. כל המרכיבים המסמנים את היתד הנאמנה הנעוצה בקרקע העמוקה של המסורת והתורה היו חלק מעולמו. מדובר בתפישות העולם שאותן הביא, בהתנהגות אישית והליכה בדרכי תורה וההלכה, בהתייצבות האמיצה והמשמעותית מאוד מול המבקשים לבלע אותנו, בפעילות למען עם ישראל, תורת ישראל וארץ ישראל, ובתחומים השונים שבהם עסק.

והוא זה שלימד אותנו גם את הפירות המבורכים של המגע עם העולם הרחב. ראשית, בעצם תחומי העיסוק שלו. ברכתו של הקב"ה לאברהם אבינו "ונברכו בך כל משפחות האדמה", מבוססת על שני מרכיבים. הראשון הוא המגע עם משפחות האדמה בתחומים שהם מחפשים בהם ברכה; השני הוא התוכן – הבאת הברכה מבשורת הצווי הא-לוהי. כזה היה הרב: הנושאים שבהם עוסקת הנהגת העולם היו לנגד עיניו ברוחב המלא. הוא היה מהמיוחדים שעסקו בשאלות האקולוגיה, קיימות העולם והאחריות עליו מתוך עולמה של תורה; סוגיות ההגירה, הפליטים והשלום העולמי היו לנגד עיניו, והוא ביקש את הדרכת ה' לגביהן, ובישר זאת לעולם כולו; האתגרים הנוכחיים של המדע: הגנטיקה, האאוגניקה (השבחת הגזע), מדעי המוח, הבינה המלאכותית וכדו' – היו לחם חוקו. עצם המפגש העצום עם הסוגיות האלה הוא העושר הגדול שהוא התברך בו, והביא ברכה לעולם כולו.

הוא גם הבין היטב את המרחב בו העולם האמוני בכללו, ובמיוחד עולם הרבנות, פועלים בדורנו. עוצמתם של הלחצים החיצוניים שהכריחו יהודים להיות נאמנים לא-לוהיהם ולעמם נחלשה. התפתחות המדע נתפשת כדוחקת את הא-לוהים ככתובת שאליה פונים בעת מצוקה. הוא הבין כי הדורות הצומחים יכריעו האם להישאר נאמנים לברית אך ורק מתוך בחירה חופשית, אם ישתכנעו שזה הדבר הראוי לעשותו. הכלים הישנים אינם תקפים עוד, ואין ביד החרמות ונידויים, חסימות ופסקי הלכה, דברי מוסר ואיומים בדבר העתיד הנורא הצפוי בעולם הזה ובעולם הבא כדי לגרום לכך. אין מרכיב כלשהו שמסוגל לחייב יהודים להמשיך ולהיות קשורים בזהותם היהודית. הדרך היחידה לכונן רצון עמוק להיות שותפים במסע הגדול שהחל בו אברהם אבינו היא העצמת הרצון ופיתוח עולם יהודי שנוגע בנפשות בני אדם. הוא הבין שמשימה זו מוטלת על העולם הרבני, ועולם זה חייב לשנות את שפתו כדי למלא את תפקידו הגדול. בראש ובראשונה הוא חייב להיות מופת לרצון הזה – למן התשובות לשאלות הזהות ועד התנהגות האישית, למן העמדות המוסריות ועד לקידוש שם שמיים ברבים, ולמן שמירה קפדנית על ייחודו ועד לדרכי המעורבות בעולם האנושי הכללי. הוא עשה זאת, ובכך היה מורה דרך לרבים.

שנית, רוחב היריעה של המקורות שעמהם הוא קיים משא ומתן. תרבות העולם, העמדות הפילוסופיות היסודיות, התיאוריות הכלכליות, התפישות הסוציולוגיות – את כל אלה קרא והפגיש עם התורה. כראוי, הוא לא היה בינארי: לא כפף עצמו חס ושלום בפני עושר אנושי זה, ומנגד – לא דחה אותו מעצם העובדה ששפע זה לא צמח בתוך העולם היהודי הסגור. הוא מיין ובייר, ניפה וזרה לרוח, אימץ ודחה, והיה מופת לברכה העצומה היונקת מהיציאה מן הבועה, רוחב הדעת, כנפי רוח בעלי מוטה רחבה מאוד. "איש אשר רוח בו". הוא הכיר בתרומה העצומה של עולם תרבותי זה וגם בחסרונותיו ובחולשותיו, כאשר הכל מכוון לשאלה מהי בשורת התורה לעולם זה.

מקום מיוחד בעולמו תפשה רגישותו המוסרית. ההתנהגות האתית הייתה בעיניו אחד המימושים הגדולים ביותר הנתבעים מן האדם שנברא בצלם א-לוהים. המוסר מחייב את כל באי עולם, שכן הקב"ה כתב בתורתו תביעות מוסריות, בעיקר בספר בראשית, מכל באי עולם. על אחת כמה וכמה הוא מחייב את צאצאיו של אברהם אבינו ע"ה, שכן תעודת הזהות שלו היא "ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט". התורה לא רק קוראת להתנהגות מוסרית, כי אם גם מגדירה אותה, ובמקומות רבים היא מהווה אלטרנטיבה לתפישות המוסריות השגויות של העולם. סוגיות מוסריות רבות עלו על שולחנו, והוא ביקש את הדרך הראויה לעשות את הטוב והישר בעיני ה'.

ומתוך כך לימד תורה. מעל כל במה. בכל הקשר. לכל ציבור – בין שהוא בן ברית ובין שאינו בן ברית. התורה שלימד נגעה בליבות השומעים, בשל הציורף המופלא של כלים ותוכן. הכלים הלשוניים שלו, יכולתו הרטורית, אומנות הדיוק, החן שהיה שרוי עליו – כל אלה הפכו את ההאזנה לדבריו ואת הקריאה בהם לחוויה עצומה. אולם, מה שהיה בהם בעיקר הוא תורה עם בשורה, הרצון לכוון ולדייק את התנהגותו הראויה של האדם, ולהפוך את העולם הזה לטוב יותר.

חלק מגדולתו היה טמון גם בקשת הרחבה של הקיום בה נגעו דבריו. הוא ראה את האדם הבודד, את מצוקותיו, את שמחותיו ואבלו – והביא בשורה בדבריו בדרך בה יש לנהוג. הוא ביקש לתת מענה לנוער היהודי המתבולל, ולקשור אותו מחדש במסעו של אברהם אבינו ע"ה; לנגד עיניו עמדה הקהילה היהודית, אתגריה משימותיה ויתרונותיה הגדולים, והוא הדריך אותה בדרכה; מדינת ישראל הייתה חלק מהותי מעולמו, והוא פעל למענה ובתוכה ומחוצה לה כדי להעצים את כוחה ומשמעותה; העם היהודי כולו זכה לקבל ממנו הארה עצומה על דרכו; הוא פנה לכלל האנושות, מתוך עולמו התורני, וביקש את טובת העולם, את השלום הכלל עולמי, את מקומה הראוי של האמונה והפרקטיקה הדתית כמחוללות תיקון בעולם, בניגוד לאלה התולים בהן את האלימות הכלל-עולמית.

משנתו נותנת גם מענה לתחושת החלל העצום שנפער עם פטירתו. אני מדמה בנפשי את דבריו אלינו, אילו יכול היה לדבר עמנו לאחר פטירתו. נראה שכך היה אומר לנו: לאחר הכאב והמשבר, דברי הזיכרון וההספד, צריך לקום מעל מתנו ולומר לעצמנו: מי שנותר בעולמנו חייב ליטול על עצמו את המשימות שביכולתו למלא, לפי כישרונו, דרכו ויכולתו, כדי להמשיך את המפעל הגדול במסעו של אברהם אבינו עליו השלום ובדרכו של שלמה המלך. הוא לא היה קורא להתמסר לפעולות הנצחה כי אם להליכה בדרכו של עמוד האש והענן, ולממש את צלם הא-לוהים שבנו, ואת הברית העמוקה בינינו ובין ריבונו של עולם, בעושר הרחב והעצום שניתן לכונן בעולם.